

56655

56655

J. Szikra Éva

**Magyar
kertművészet**

az iskolakultúra 1997/9 melléklete

A kerttörténeti kutatások egyre inkább az érdeklődés homlokterébe kerülnek. Nyugat-Európában évtizedek óta tart ez a folyamat. Az utóbbi években nálunk is – hála néhány magyar kolléga (kertépítész, művészettörténész) állhatatos és kitartó munkájának – fokozódik a figyelem a történeti kertek iránt. Miután valamennyire sikerült a köztudatban és a rokon szakmákban a kert- és tájépítészeti fogalmát meghonosítani, ezt a részben ismeretterjesztő, szemléletváltoztató szakmapolitikai tevékenységet kell alátámasztani a kerttörténeti alkotások (a kertépítészet műemlékeinek) tudományos igényű feldolgozásával, a kerttörténet elméleti kérdéseinek, fogalmainak tisztázásával és a kertépítészeti stíluskorszakok feldolgozásával. Miközben a világban százával jelentek és jelennek meg kertelméleti és kerttörténeti könyvek a múlt századtól napjainkig, addig Magyarországon ezeknek sem fordításai nem ismertek, de még eredetiben is kicsiny töredékük hozzáférhető a szakkönyvtárakban. Amíg külföldön a legspecifikusabb témaköröket is feldolgozták már, addig nálunk tíz körül van a kerttörténetet tagláló, illetve ehhez kapcsolható könyvek száma, s amihez jön évente néhány diplomadolgozat és tudományos igényű tanulmány tehető.

A magyarországi kertművészet történetének még ma is egyetlen összefoglaló és hozzáférhető feldolgozása Rapaics Raymund (1885–1954) 1940-ben megjelent *Magyar kertek* című könyve. Sok tekintetben mára túlhaladottá, egyes részleteiben feldolgozottabbá, tisztázottabbá vált, tehát fenntartással olvasandó. Mindezek ellenére az érdeklődők számára változatlanul ajánlható könyv. Az Iskolakultúra egy korábbi számának mellékletében (1996. 3. sz.) már volt alkalmam röviden ismertetni a kertművészet fogalmát és bemutatni a kertépítészet nagy stíluskorszakainak meghatározó jegyeit, legjelesebb európai alkotásait.

A magyarországi díszkertkultúra fejlődésére nagy hatást gyakoroltak a külföldi példák. Legtöbbször időben követve, sőt olykor néhány évvel meg is előzve azokat (pl. *Mátyás király visegrádi kertje*), nálunk is sorra jelentek meg az intim hangulatú kolostorkertek, nagyszabású reneszánsz és barokk parkok, majd a több száz holdas, tájhoz simuló, tájba kifutó „ánglus” kertek. Gyakran dolgoztak nálunk külhoni mémökök, művészek. Egy-egy kiemelkedő személyiségnek, gazdag főúrnak, írónak, filozófusnak meghatározó szerepe volt az új kertépítészeti eszmék, stílusok terjesztésében. Az utazások során szerzett élmények, az átvett példák és ötletek ötvöződtek a helyi adottságokkal, szokásokkal, ízléssel és sajátos bájít adtak a magyar kerteknek. Egy-egy nagyszabású kert kiépítésének gyakran gátat szabott a társadalmi berendezkedés, a gazdasági nehézségek stb., de az erősen kontinentális klíma is behatárolta a lehetőségeket. Ezek a különbségek szinte mai napig éreztetik hatásukat.

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül, röviden szeretném felvázolni a magyar díszkertkultúra kialakulásának főbb korszakait, felvillantva a legjelesebb alkotók, építetők személyét, hogy néhány bemutatott példán keresztül felhívjam a figyelmet kulturális örökségünk, természeti értékeink e ma még kevésbé ismert és becsült remekeire.

A honfoglalás előtti idők „kertészkedését” egyrészt a korábban itt élő népek kertkultúrája, másrészt a korábbi letelepedési helyekről hozott ismeretek adják. A Római Birodalom már fejlett kertkultúrával rendelkezett, melynek hatása minden bizonnyal Pannóniában is érezhető volt. A vándorló magyaroknál az állatoké volt a vezető szerep, de a honfoglalás kori tarsolylemezek, szíjveretek díszítése már utal a virágok szeretetére.

Középkori kertek

Magyar kertkultúráról a honfoglalás kora óta beszélhetünk. Attól az időtől kezdve, amikor a magyarság kapcsolatba került az európai kultúrával, s az európai fejlődéssel együtt kezdett el haladni.

Az első magyar tanítórend, a Szent Benedek Rend Pannonhalmán alapított főapátság, mely kertkultúráját a mai napig is ápolja. *II. Endre* (uralkodott: 1205–1235) okleveleiből tudjuk, hogy az udvarnokok, egymást havonta váltva művelték ezeket a kerteket. Írásos források említik a zalai szerzetesek gyümölcsöskertjeit. Ismerjük még a 13. századból a Domonkos-rendi apácák kolostorkertjét a mai Margitszigeten. Feltételezhető, hogy növényanyagában éppúgy, mint művészi elrendezésében a többi kolostorkertünk is a nyugat-európai szinten volt. Ezeket a kerteket az építészetből adódó feszes geometriai rend, a keresztfolyosós udvar, a négyszögű virág- és zöldségágyak, valamint a szabályosan ültetett fák jellemezték.

A kertek többségében viszont, melyek nem kolostorokhoz tartoztak, még a későbbi ábrázolásokon is szétszórtan ültetett gyümölcsfákat lehet látni. A szabályosságra, rendre még nem figyeltek oda annyira. A kolostorkert-kultúra az elkövetkező évek kertművészetére is hatással volt, elemei temető- és parasztkertjeinkben fellelhetők ma is. A tatárjárás után (1240–1242) a kolostorok elvesztették vezető szerepüket és nagyszabású várépítések indultak be. Ez a folyamat egy kissé visszavetette a már virágzó középkori kertkultúránkat.

IV. Béla a Hont megyei Szud községben királyi kerteket adományozott házi- és gyümölcsöskertek céljára. *Nagy Lajos* (uralkodott: 1342–1382) korától az egyházi és világi hatalmasságok már házakat építenek, kertekkel. A haszonkertek egy része fokozatosan díszkertekké alakul.

Buda várát a 13. század közepén *IV. Béla* alapította, melyet később *Zsigmond* (uralkodott: 1387–1437) építtetett át jelentős mértékben. A vár alatt királyi kerteket létesített, de Visegrádon és Esztergomban is fontos szerepet kapnak a kertek.

Reneszánsz kert

A 15. század második felében nagy fordulat következett be a magyar művészet fejlődésében: megváltozott a stílus, a gótika helyét a reneszánsz foglalta el. S míg korábban művészetünk nyugati, főleg német és francia hatás alatt állt, ezt felváltotta az olasz befolyás. Már az Anjou-ház idejében kialakultak azok a humanista kapcsolatok Magyarország és Itália között, amelyek nálunk a reneszánsz meghonosodását előidézték. A 14. században számos olasz mester dolgozott hazánkban, akik hozzájárultak az olasz művészet magyarországi elterjesztéséhez. A 15. század közepén mind a humanista, mind a kereskedelmi kapcsolatok megerősödtek és kiterjedtek. Ezek a kedvező körülmények előkészítették és megkönnyítették az olasz reneszánsz beáramlását. A politikai, gazdasági viszonyok is kedvezőek voltak az új művészeti stílus kialakulása számára. 1458-ban *Hunyadi Mátyás* került az ország élére, aki nagy céltudatossággal igyekezett a központi hatalmat megerősíteni. Ennek érdekében arra törekedett, hogy az államháztartást megszilárdítsa és a királyi jövedelmeket fokozza. Mátyás óriási jövedelméből bőven jutott művészi célokra is, anélkül azonban, hogy ez az ország jólétének vagy fontos érdekeinek a rovására ment volna.

Mátyást egyénisége és neveltetése egyaránt alkalmassá tette arra, hogy a művészetben új irányzat számára nyisson utat. Ő maga humanista nevelésben részesült, melyet *Vitéz János* irányított. Trónra lépése után azt az itáliai stílust támogatta és fejlesztette tovább, mint apja, *Hunyadi János* is, de nagyobb mértékben és példátlan következetességgel.

Mátyás nemcsak bőkezű mecénás és műgyűjtő volt, hanem céltudatosan és nagy lendülettel vette kezébe az ország kulturális irányítását is.

Hatalma megszilárdítása után óriási építkezéseket kezdett. *Zsigmond* gótikus palotáit átépíttette, azok kényelmes berendezéseit tovább bővítette. Humanista udvara még több fényt és elkápráztató pompát kívánt, mint az elődeiében volt. Ezt a pompát fokozták azok

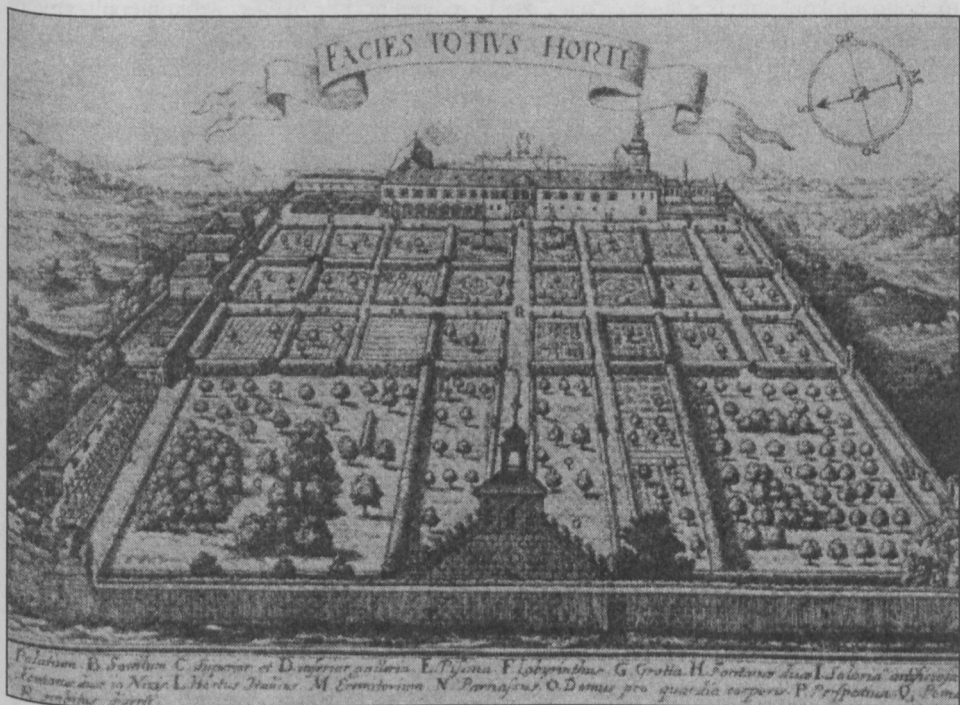
a kertek is, amelyeket palotáihoz, kastélyaihoz építtetett Budán, Nyéken, Tatán és Visegrádon.

A kert szeretetét Mátyás a szülői házból hozta magával. Apja már 1441-ben Raguzából hívatott kertészeket és szőlőműveseket. Mátyás a híres könyvtárában meglevő, számos botanikai, kertészeti és építészeti műből meríthette ismereteit, de hatással voltak rá korának teoretikusai, külföldi neves építészei és nem utolsósorban itáliai kapcsolatai és utazásai is.

Ezekről a királyi várkertekről leírások is készültek, s így Galeotto Marzio, Bonfini és Oláh Miklós elbeszéléseiből jól ismerjük e kor díszkertjeit. Sajnos azonban, ép-ségben, eredeti pompájában egyik kertje sem maradt fenn. Az ábrázolások tanúsága szerint kertművészetünk ebben az időszakban lépést tartott az európai kertkultúrával, sőt esetenként annak átlagos színvonalát meg is haladta. Budán a királyi kertek a nyugati oldalon, a mai Krisztinaváros helyén, a Tabánig terjedtek. A kőfalakon belül tornyok, kerti pavilonok épültek, s

Kert képe Martini-Péchy munkájában (1591)

Pozsony, Érsekkert – Lang M. „Facies totius horti” feliratú metszete
a pozsonyi érsekkertről (MTA kéziratár)

virágos, pázsitos mezők, gyümölcsösök, díszkutat, madárház, útvesztő, tornapálya – minden volt itt, amit a kora reneszánsz kertek elemének tudunk.

A Mátyás-kori reneszánsz együttesek közül talán a visegrádi palota volt a legszebb, mely a reneszánsz kert- és villaépítésnek már igen magas fokát képviselte. Ilyen tengely-megfelelések, perspektivikus kitekintések Itáliában is csak a 15. század második felétől fordultak elő. A fennmaradt visegrádi épületrészletek, díszkúttörödékek a mai látogatóban is csodálatot keltenek és utalnak az egykori pompára. Az épületek tájba illesztésében, az egész elrendezésben, a terep adta lehetőségek felhasználásában, a kompozíciós elemekben, a díszítésekben és a növényalkalmazásban megtalálhatjuk a reneszánsz kert-kultúra legfontosabb elemeit.

A 16. század közepén élt Oláh Miklós esztergomi érsek részletes képet ad az akkor már török uralom alatt szenvedő Visegrádról. Az övé az első magyar kertleírás, amelyet minden későbbi mintájának kell tekinteni: „Visegrád város, német nevén Plintenburg, Budától észak-nyugatra öt mérföld távol van a Duna partján települt óriási erdők tövében, amelyekben hiúzok és más vadak élnek. A város szélén, keleti oldalán épült a királyi udvar, amely sokkal szebben fekszik, sokkal nagyszerűbb, és igazi királyi palotáival és más épületeivel sokkal kitűnőbb, mint elmondani lehet. (...) Kapuja a Dunára nyílik, ettől körülbelül száz lépés távolságban: a közbeeső térséget addig a helyiségig, amely a város és a kapu között van, fűzfával ültették be. A másik oldalon van az udvar keleti kertje, ebben szőlők és gyümölcsfák díszlenek.”

Ezután az érsek festői leírást ad a várkert virágos rétjéről, a függőkertről s a reneszánsz kertek elengedhetetlen elemeiről: a szökőkutakról. „A kapun belépve, szemünk elé azonnal nagy térség nyílik, amelynek minden része zöld s mezei virágoktól hímes. A kaputól több mint száz lépésnyire lépcsőzet kezdődik, amelynek négyszögletű kőfokai hét vagy nyolc sing szélesek, az egész lépcsőzet magassága kb. negyven lépés. A függő térség négyszögletű, boltozatokon, vagyis a tágas és nagyszerű királyi pincéken ül és az azokon épült, egyenlő nagyságú négyszögletű kövek burkolják. E térségen egymástól egyenlő távolságban ültetett hársak állanak, amelyek gyönyörködtetik a szemet és tavasszal kellemes illatot árasztanak. Középen szökőkút díszlik, amely veres márványból készült csodás művészettel, s a műzsák szobrai ékesítik. Tetején Cupido alakja ül márványtömlőn, amelyből vizet szorít ki. A víz nem éppen jó ízű, de hideg, a szomszéd hegy forrásából vezetik ide csatornákon át. Kellemes hanggal hull alá a csövecskékből egy márványtálba, s onnan egy kerek medencébe. A kútból Hollós Mátyás király parancsára, akinek alkotásai mindazok az építmények, amelyekről beszélek, mikor ünnepet ült, mint az öregektől hallottam, többnyire bor folyt, hol fehér, hol meg piros, amelyet fent a hegy tövében öntöttek a csatornába. Tavasszal és nyáron maga a király is ezen a helyen szokta élvezni a napfényt s szellőt a virágzó fák alatt, sőt néha itt is ebédelt, vagy itt hallgatta meg a követeket, s itt adta meg válaszait. (...) A függőkert belső, a hegy tövében kissé magasabban fekvő részén, kecses kápolna áll. (...) Innen keleti irányban kétfelé húzódnak a csodálatos művészettel készült, famennyezetükön aranyozott királyi paloták. Egy út a hosszú palotákhoz vezet fel, amely magával a hegyvel szomszédos, más út az alatt fekvő épületekhez vezet le. És itt kis térség közepén alabástromból készült csorgó kút állt, amelyet márványoszlopokból tartott csarnok fog körül...”

Oláh Miklós kiemeli a palota nagyszerű fekvését és a környező táj szépségét is, amely méltó keretet ad a díszes épületeknek. A házak ablakai a Dunára néznek: „Különösen gyönyörű a kilátás a Duna túlsó oldalán elterülő Marosra, német telepések városára, amely fölött inkább hosszú, mint magas szőlőhegy emelkedik.”

Beigazolódott az érsek színes leírása, amikor 1941-ben *Schulek János* feltárta a visegrádi palota díszudvarát, középen egy díszkút maradványaival. Bár ez a kút nem egyezik az Oláh Miklós által leírt kutak egyikével sem, megtalálása mégis óriási jelentőségű volt.

Annak ellenére, hogy Oláh Miklós leírása részletes, mégis – mint ahogy a szóban forgó kút esetében is kiderült – nem minden esetben ad pontos képet a palotáról és környezetéről.

Bonfini beszámolt a különálló kertészletekről, az ültetett fákról, élő sövényből kialakított labirintusról, füves térségekről, rózsaligetéről és a gyümölcsfák által alkotott ligetekben élő egzotikus madarokról, amelyeknek óriási madárházakat emeltek. Mátyás a madarakon kívül sok nagyvadat, sőt ragadozót is tartott. Mediterrán éghajlat alól származó növényeket, virágokat is neveltek ezekben a kertekben, sőt néha koszorút is kötöttek belőlük. A királyi kertek egyik fontos, elkülönített része volt a veteményes. Bonfini beszámol a dús lakomákról is, amelyekből vissza lehet következtetni, hogy a király udvarában milyen zöldségeket és fűszereket kedveltek.

A hazai gyümölcsök (szőlő, dinnye, cseresznye, szilva) mindennapiaknak számítottak, de a különféle délgyümölcsök (narancs, citrom, füge, gránátalma) sem voltak ismeretlenek. A tornának, testedzésnek, lovasjátékoknak is épült pálya. Állandó szórakozást jelentett az udvarban a sokféle labdajáték is. Mátyás egyik legkedveltebb szórakozása a vadászat volt.

Kertjeiben a király az ókori görög hagyományokhoz híven, mindig sok tudóst, írórt és művészt látott vendégül, akikkel megvitatta a fontosabb eseményeket és műveket. A kert építőit nem ismerjük, csak feltételezéseink vannak személyüket illetően. Általános gyakorlat ez idő tájt, hogy az építész, a kert építője és berendezője ugyanaz a személy volt. *Vasari* egyik munkájából tudjuk, hogy a Firenzéből jött *Camicia Chimenti* „palotákat, pompás kerteket, forráskutákat, templomokat és más jelentékeny épületeket alkotott Mátyás udvarában”. Az építkezések vezetőjét, *Baccio Cellini*t is ismerjük az említett munkából. Ezek szerint talán őket tekinthetjük a királyi kertek alkotóinak.

Esztergomban *Vitéz János* érsek alapított kertet. Tudunk még Pozsonyban és a Csepel-szigeten a királyné részére létesített kertekről, melyekben a mohácsi vészig viruló élet folyt. *Estei Hippolyt* esztergomi érsek egri kertje is a korszak kiemelkedő alkotása volt.

Sajnos, ezek a paloták és kertek a török háborúk idején megsemmisültek. Mintegy cserébe a törököktől sok új virágmag és gumó került főleg az erdélyi kertekbe. A legtöbb növény mégis Nyugatról, Bécs közvetítésével jutott az országba. Bizonyos növények elterjedését illetően ki kell emelni *Clusius* (1526–1609) nevét, aki számos magyar főúrra is kapcsolatot tartott; például *Batthyány Boldizsár* szalonaki kertterveit is *Clusius* készítette. E kert növényeiről csak kevés adatunk maradt fenn, ennek ellenére feltételezhető, hogy egy tudományos célokra is szolgáló, gazdag gyűjteményes kert lehetett.

A mohácsi csatavesztés után kialakult a nyugat-dunántúli, a felvidéki és erdélyi területen több kulturális központ is.

Nyugat-Magyarországon a 16. században a védelmi célú építkezések, várépítkezések jellemzőek, szemben Felvidék és Erdély udvarház- és kastélyépítkezéseivel. Ezek a várépítkezések elsősorban a *Nádasdy* és *Batthyány* családok nevéhez kötődnek és olasz építőmesterek tevékenységéről tanúskodnak.

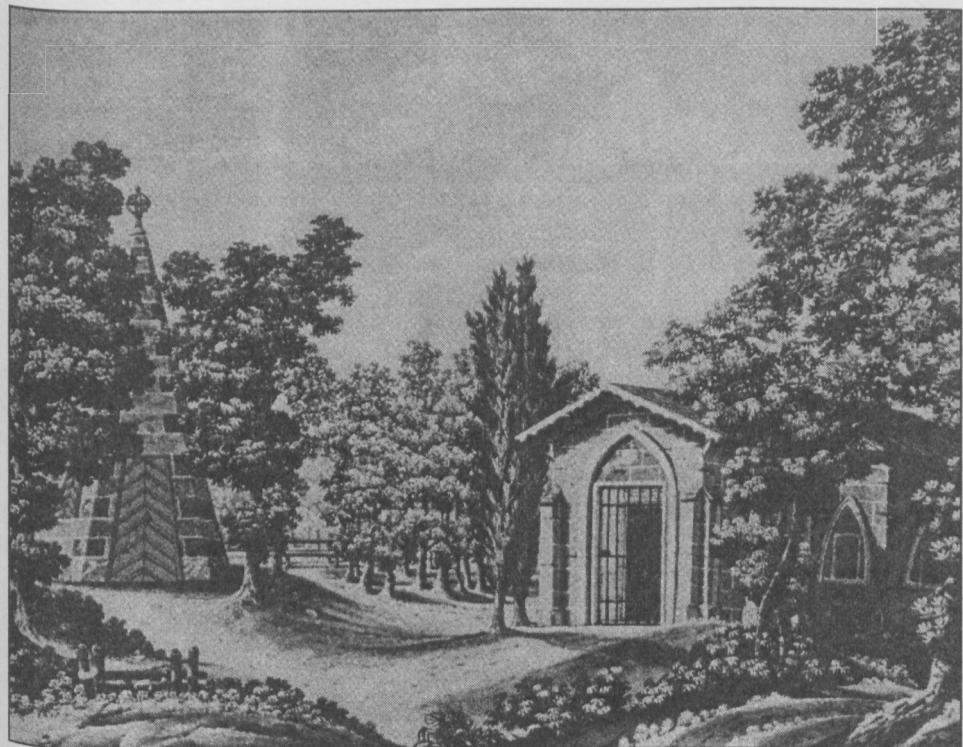
Felvidéken a városi polgárság és a bányavárosok vezető rétege anyagi kultúrájában is igyekszik igényesebb környezetet kialakítani. A 16. század második felére kialakul a letisztult – egymástól jól elkülöníthető – három udvarház típus, a jellegzetes felvidéki reneszánsz.

Míg a 15. században csak főúri, főpapi építkezésekben mutatható ki az itáliai stílushatás, a 16. és 17. században a reneszánsz szellem a középnemesi építkezésekre is hat. A terjedő reformáció nyomán azonban a főpapi építkezések lassan csak Pozsony környékén figyelhetők meg.

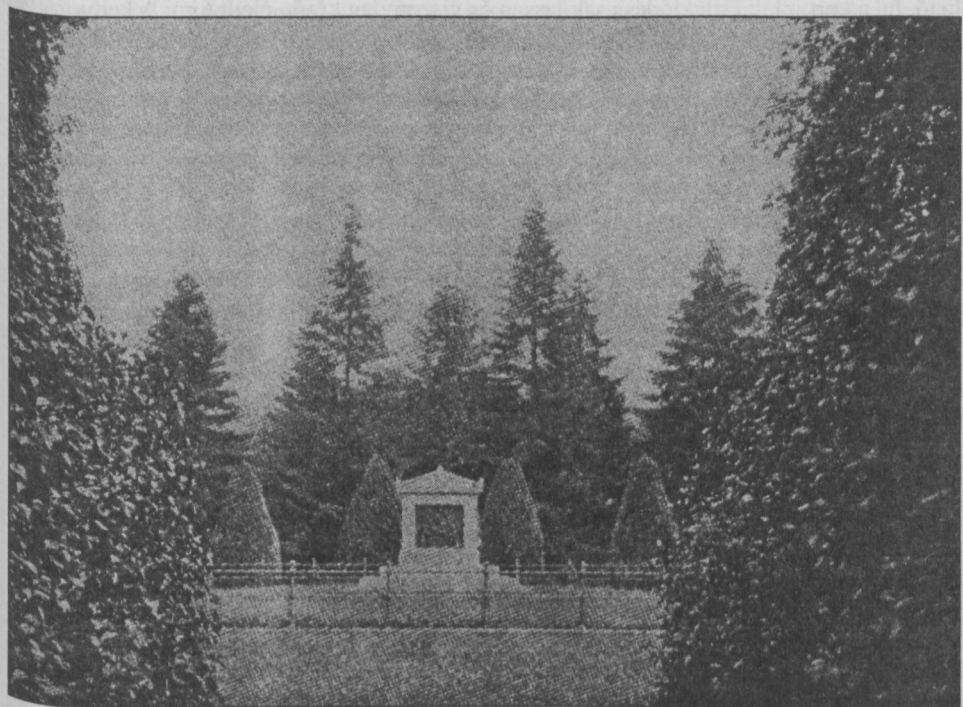
Erdély az ország szétdarabolódása után kulturális és művészeti szempontból jelentős szerepet kap. A 17. század az erdélyi építészet nagy fellendülésének kora, mely egybeesik *Bethlen Gábor* fejedelemségének idejével. *I. Rákóczi György* fejedelemsége alatt az építkezési lendület tovább nőtt. A 16. századtól a század közepéig kimutatható toszkán és lombardiai cinquecento formavilágot a sajátos, provincializmusában is elragadó erdélyi késő reneszánsz stílus váltja fel.

Ábrázolások maradtak ránk Kismarton, Galánta, Kisfalud, Fehéregyháza, Lakompak, Vöröskő és Sárvár kertjeiről. Nevezetes a pozsonyi Nádorkert és Bethlen Gábor függő-

Csákvár, Pietro Rivetti: Piramis és egyiptomi ház a csákvári kastély kertjében

A nagycenki Széchenyi park (Gr. Silva-Taoruca munkájában)

Ábrázolások maradtak ránk Kismarton, Galánta, Kisfalud, Fehéregyháza, Lakompak, Vöröskő és Sárvár kertjeiről. Nevezetes a pozsonyi Nádorkert és Bethlen Gábor függő-kertje Gyulafehérváron.

A 16–17. században a kert legfőbb dísze a virág, melyet a szimmetriális tengely két oldalán elrendezett szabályos táblákba ültetnek. A virágkultuszra a koszorúviselet is utal.

Feltételezhető, hogy a gyümölcsstermesztési kultúra is magas színvonalú volt ebben az időben. A Nádasdy család sárvári birtoka a 16. század közepétől a gyümölcs- és zöldségtermesztés terén méltán tartozott leghíresebb kertjeink közé.

A 17. század leghíresebb kertje a pozsonyi Prímáskert volt, melyet ugyan *Forgács Ferenc* alapított, de *Lippay György* érsek (1600–1666) idején híresült csak el igazán. *Ifj. Lippay György* (az előbbi unokaöccse) 1663-ban rajzokat készített a kertről, melyet később *Lippay János* (1606–1666), az érsek öccse írt le *Posoni kert* címen három kötetben. Az építése 1642 és 1663 közé esett. A huszonegy virágos parterre-ből álló kertben narancsházákat, műbarlangokat, festett távlati képeket, szoborcsoportokat, zenélő, mozgó figurákat, szegélyezett utakat, halastavakat, a fa koronájába épített házat lehetett találni. A könyv százötven virágfajtát ismertet, köztük új, török eredetű virágokat, növényházi fajokat és nyolc fajta rózsát. Ábrái kerti kapukat, sövények alakítását, virágágyakat, útvesztőket mutatnak be.

Ez az első olyan rendszerező jellegű kertészeti szakkönyv, amely az elméleti és gyakorlati kérdések összegzésére törekszik. Foglalkozik a tájolás kérdésével, a terepválasztással, valamint kerttervezési és kerttechnikai problémákkal. Megismerhetjük belőle a reneszánsz kori kerttervezési rendszer lényegét. Mintegy másfél évszázadig ez volt az egyetlen kertészeti szakkönyvünk.

Lippay utódai már elhanyagolták a szóban forgó kertet. Száz év múlva barokk stílusban újjáéled, de amikor a primások Pozsonyból Esztergomba költöznek, végképp pusztulásnak indul.

A török kiűzése – 1686 – után olyan nagymérvű volt a pusztulás minden téren, hogy érthető, ha a kert iránti érdeklődés csak lassan és viszonylag későn éledt újra. A kedvezőtlen gazdasági viszonyok megakadályozták a 18. század első felében Európa-szerte divatos barokk kertek gyors térhódítását. Másrészt az újjáépítés lendülete, az ország Nyugat iránti érdeklődése és különösen a francia udvartartás és kultúra iránti fogékonysága lehet a magyarázata annak a meglepő ténynek, hogy a század harmadik negyedében nálunk is gyorsan elterjedt ez a sok gondot és nagy anyagi megerőltetést igénylő reprezentatív kertstílus.

Barokk kertek

A reneszánsz kerteket a 18. századtól barokk kertekké alakították át, de a szatmári béke (1711) után új kertek sokasága is épült. Süttőrön (ma Fertőd) *Esterházy Pál* herceg 1726-ban már létrehoz egy nagy barokk kertet, amelyet azután *Esterházy Miklós* 1753-tól épít tovább és alakítja ki a „magyar Versáliát”! Az eszterházi *kastélyegyüttes* – mely a 18. század legnagyobb hazai főúri alkotása – építéstörténetét máig nem dolgozták fel teljes mértékig. A „Beschreibung” szerint a herceg utasításai és tervei alapján készült, valójában azonban a versailles-i kert mintaképül való vételének gondolata származhatott a hercegtől, maga a megvalósításra került kertterv pedig vagy az építésre, vagy a kertművészre vezethető vissza.

A versailles-i kerttel összevetve mindenekelőtt szembeűnő, hogy a franciakert főtengegyét alkotó hatalmas csatorna Eszterházán hiányzik. Ennek oka nem egyedül a vízhiány, hanem inkább az az idegenkedés, amellyel ezt a jellegzetesen francia elemet a közép-európai kertművészet képviselői fogadták. Az eszterházai kert erősen francia jellegű elsősorban a sugárutak hálózatán alapuló szigorú, architektonikus rendszere, továbbá az egyes kisebb részletek alaprajzi beosztása adja. Az egész kert síkon terül el, szinte tudatosan mellőzi – szemben Bécs és környékének legtöbb kertjével – a lépcsőzetes, teraszos, „olaszos” elrendezést. Bizonyára ennek a lényeges mozzanatnak is köszönhető az eszterházai kert „magyar Versailles” neve. További fontos, Versailles-tól eltérő és a jö-

Tata, műrom

vő stílusáramlatai felé mutató mozzanatot jelentenek itt a szigorú úthálózaton belül a sűrűn fásított részek között, szabálytalanul kanyargó „angolos” utak, amelyek már egy új művészi stílus előhírnökei. Ilyen korán másutt alig voltak találhatóak.

Az eszterházi kastély és kert nagyszabású ünnepek színhelyéül szolgált, de „Fényes” Miklós halálával (1790) véget ért fénykora.

Úgy tűnik, hogy még 1770 és 1790 között is – amikor a barokk kert kezdett viszszaszorulni – sok helyen alakítottak ki ilyen viszonylag megkésett felfogást tükröző kerteket. Kevés terv maradt ránk, kevés útleírás vagy forrásként kezelhető adat áll rendelkezésünkre ebből az időből, mégis bizonyosnak látszik, hogy a franciakeret státuszszimbólumnak számított, mégpedig nemcsak a Bécshez közel álló főnemesség, hanem a középnemesség sorában is. Erről vallanak Erdély barokk kertjei, amelynek tulajdonosai tudatosan távol tartották magukat Bécs befolyásától. A francia példaképeket követve több kertben alkalmaztak víztükröt. Fehéregyházáról és Zsibórról *Kazinczy* tollából maradt ránk leírás.

Szép barokk kert volt ebben az időben Keszthelyen *Festetich György* grófé, de hasonló épültek Nagycenken, Gödöllőn, Körmenten, Edelényben, Ráckeven, Nagytétényben, Szirákon, Héderváron – hogy csak néhányat ragadjunk ki közülük.

Tájképi kertek

A 19. század a magyarországi kertépítészeti egyik virágzó korszaka volt. Nemcsak az ekkor kibontakozó alapvető stílusváltás miatt – a késő barokk architektonikus kerttípusával szemben megjelenik a tájképi típusú kert –, hanem azért is, mert az új kertépítészeti stílus a korábbinál jóval szélesebb társadalmi rétegeknél vált divattá és nagy számban épültek mind magán-, mind közkertek. Ezeknek nemcsak építészeti, hanem dendrológiai értékük is igen jelentős, ami máig érezteti hatását.

Csűrjúkban megjelentek mindazok az elméleti és gyakorlati kérdések, amelyekre a 20. századi kert- és tájképzésnek már tudni kellett választ adnia. A parkok szerepe és felhasználása kiszélesedett, többé már nemcsak reprezentációs és pihenési célokat szolgáltak, hanem szociális jellegű feladatokat, olykor az aktív kondicionálás lehetőségét adták, játszó- és sporthelyeket jelentettek. Városi parkok, fasorok, temetők, iskolakertek épültek. A kertépítő bekapcsolódik a városrendezésbe. Több száz holdas gazdaságokat alakítanak át, „szépítenek”, s ezek a mai modern tájrendezés első megnyilvánulásai.

A tájképi kertek magyarországi megjelenésére nincsenek pontos adataink. A hosszabb fejlődés és a sajátos társadalmi viszonyok, a feudalizmus maradványai miatt az első időszakban néhány évtizedig nálunk párhuzamosan élt egymás mellett a késő barokk és a tájképi kert. Alig készült el Fertőd, a „magyar Versália”, amikor már szinte elavulttá vált és nálunk is megjelentek az új áramlat előhírnökei.

A 18. század utolsó évtizedeiből (1770 után) már számos publikáció tesz említést ún. angolkertekről. A legkorábbiak közé tartozik *Csáky István* gróf illésfalvai kertje, az Esterházy család csákvári és tatai angolparkja, majd Ráró, Vedród, Hédervár, illetve a pesti Orczy-kert. 1830-ban *Haberle* kiadta a hazánkban keletkezett díszkertek jegyzékét, amelyben külön-külön felsorolja a 18. század végéig, valamint a később létrejött, illetve átalakított kerteket.

Kazinczy Ferenc (1759–1831) az elsők között ismerte fel az angolkert jelentőségét. Ismerte a kertre vonatkozó legkorszerűbb forrásokat és hangsúlyozta, hogy nem elég a divatáramlatnak hódolni, nem elég mindenütt angolkertet létesíteni, hanem annak elméletét is ismerni kell. Utazásai során soha el nem mulasztotta a híresebb kertek megtekintését. Leveleiben is sokszor kitért a kertekre, és egyben véleményét is elmondta azokról. Írt a kerlési, a fehéregyházi, a krasznai és a zsigódi kertről, ismerte a pannonhalmi, tatai és körmendi kertet, és foglalkozott velük. Bírálta a gödöllői parkot, annak cífrasága miatt. Különösen kiemelkedik Kazinczy hotkóci leírása, mert ennek kapcsán fejti ki esztétikai és elméleti nézeteit a tájképi kertekről (1806).

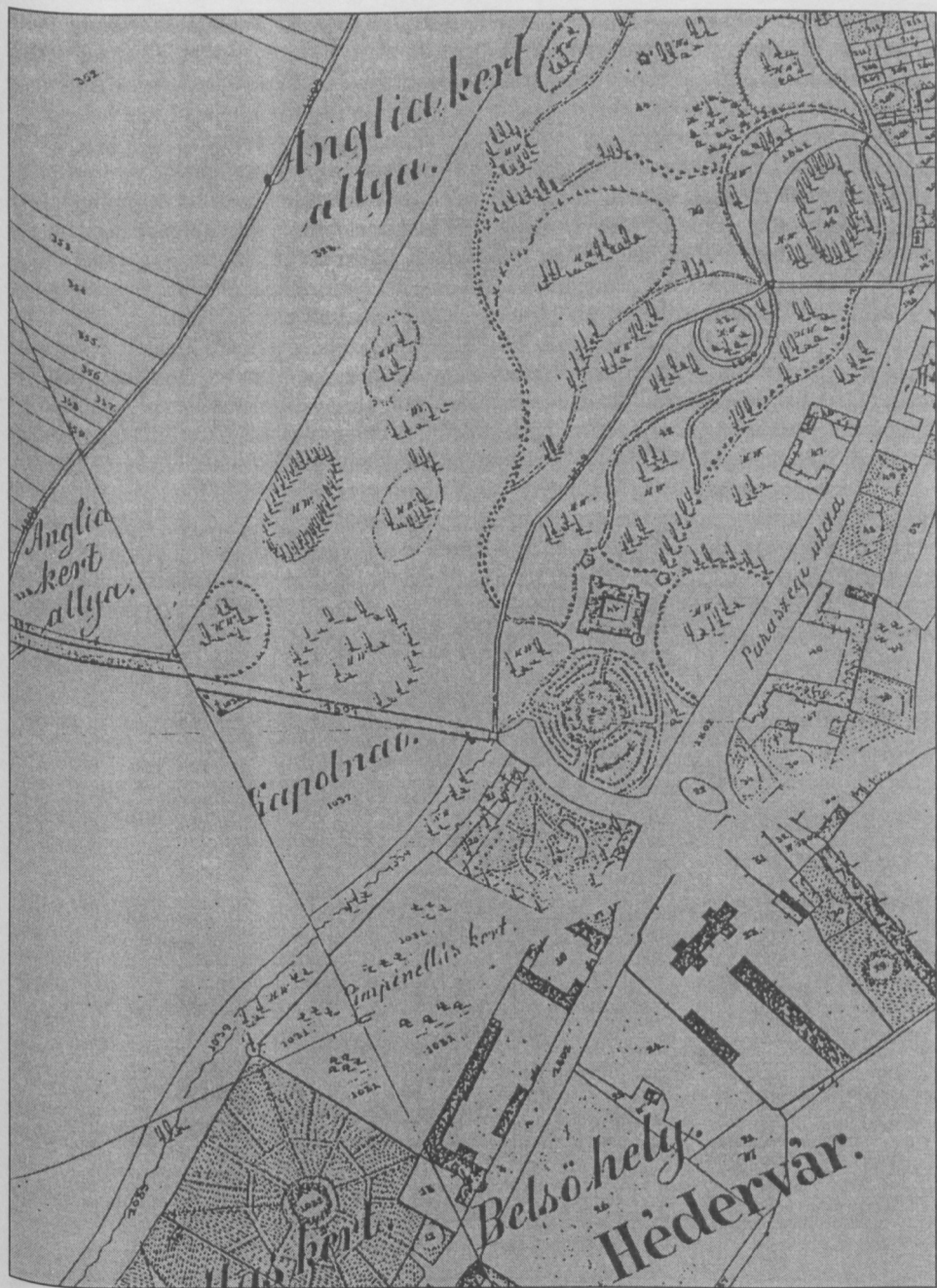
A tájképi kertek magyarországi elterjedésében nagy szerepük volt a mintakönyveknek folyóiratoknak, melyek a maguk idejében bőven közöltek az új kertstílusról és a hozzá tartozó épületekről, berendezési tárgyokról szóló cikkeket (*Grohmann: Ideen magazin*). Bizonyára az építető tulajdonosoknak is megvoltak a kívánságaik és külföldön szerzett ismereteik, amelyeket a már említett kiadványok segítségével hazai kertjeink létesítésénél könnyűszerrel felhasználhattak.

Nehéz meghatározni, hogy vajon kik lehetnek ezeknek a kerteknek a tervezői, mivel kevés terv maradt fenn, s ezeken nem mindig hiteles az aláírás. A terveket nagyon sokszor a rajzoló, a földmérő vagy egyéb „mérnök” írta alá, de nem ritka, hogy az építető kézjegye szerepel rajtuk. A tervezők főleg Nyugat-Európából kerültek hozzánk, s közülük *Bernhard Petri*, *Charles de Moreau*, *Heinrich Nebbien* nevét lehet kiemelni.

Bernhard Petri (1768–1853) az első olyan jelentős kertépítész, építész Magyarországon, akinek életrajzáról és munkásságáról is vannak adataink. Bécsen keresztül került Magyarországra. Előbb Ráró és Vedród kertjeiben működött, később a *Viczay* család birtokán Héderváron. Egyik legfontosabb műve a pesti Orczy-kert tervezése volt.

Charles de Moreau elsősorban építész volt, akinek tevékenysége főleg kerti építmények tervezésével hozható kapcsolatba (Kismarton, Tata).

A lübecki születésű *Heinrich Nebbien* (1778–1841) munkássága különösen fontos számunkra. Ő a *Brunswick* család alsókorompai tájképi kertjének tervezője, de Pesten is dolgozott, ahol 1817-ben megnyerte a Szépítő Bizottság Városligetre kiírt pályázatát. A budapesti Városliget legfőbb kertépítész-történeti jelentősége abban áll, hogy a világon talán az első olyan közpark, melyet kifejezetten azzal a céllal hoztak létre, hogy a városlakók számára felüdülést, szórakozást jelentsen az itt tartózkodás. Az egykori Ökördűlőnek (Ochsenflurnak) nevezett mocsaras területet 1755-ben kezdték fűzfával betelepíteni. *Boráros János*, a város bírása „deliciózus helyé”, a közönség számára mulató- és üdülőhelyé kíván

Hédervár, 1856

ta már akkor alakítani a Városerdőt. Néhány évtizedes huzavona után – mely alatt a területet bérbe adták *Batthyány József*nek, illetve az ő korai halála után öccsének, *Tivadarnak* –, elsősorban pénzszüke miatt nem sikerült a nagyszabású tervet megvalósítani.

József nádor a Szépítő Bizottmány élén kezdettől fogva szívén viselte a Városliget sorsát. 1813-ban pályázatot írtak ki a Liget rendezésére. Az első díjat *Heinrich Nebbien*

nyerte, aki a pályadíjat és az ingyen művezetést felajánlva 1817-ben látott hozzá a park-építési munkákhoz. Pályázati beadványát részletes elméleti és gyakorlati elképzelésekkel egészítette ki. A parkkal kapcsolatos általános ökológiai és esztétikai elveinek ismertetése után az egyes kertrészeket mutatta be, majd véleményt mondott a fásítással, térformálással és színeffektusokkal kapcsolatban is. Tanulmányában felsorolta – a fő kiültetési területek sorrendjében –, hogy milyen fákat javasol a Ligetbe. Különös figyelmet szentelt a honos fafajoknak, s azok közül is kiemeli a hársakat (*Tilia sp. L.*), mint az egyik legkitűnőbb fafajt, mely nálunk pompásan nő. Nagy jelentőséget tulajdonított a fény- és árnyékhatásoknak, valamint a színek évszakoktól függő változásának. A Ligetben végzett értékes – az időben még meglehetősen – szokatlan talaj- és éghajlati vizsgálatai során arra a következtetésre jutott, hogy megfelelő fa- és cserjefajok kiválasztásával a városokban is ki lehet alakítani kellemes zöldfelületeket. Az elvégzendő munkálatokat közadakozásból kívánta véghezvinni, ám elképzelései csak igen kis részben valósulhattak meg. Munkájának mégis halhatatlan jelentősége van, hiszen a mai napig is érvényes támpontot adott a közparkok tervezéséhez. A kertépítészeti feladatokon túl (útépítés, tókotrás, növénytelepítések stb.) a Városligetben nagyobb építkezéseket is végrehajtottak.

A Városliget átalakítása után is a Szépitő Bizottmány felügyelete és kezelése alatt maradt. A Bizottmány fáradozásainak eredményeképpen a Városliget a múlt század nagyvénes éveiben már divatos üdülő- és nyaralóhelye a fővárosi polgárságnak. Az 1870-es években felmerült a Liget bővítésének a gondolata is. 1880-ban megnyílt a Lóversenytér – amely az új Ligetből létesült –, majd 1882-ben a Stefánia út, s ezzel megvalósult *Andrássy Gyula* gróf nagy álma: a kővárosban lakó embert természetközelve juttatni.

Az évek során a Ligetet folyamatosan beépítették, területe minden nagyobb kiállítás kapcsán tovább csökkent. A Millenniumi Kiállítás előkészítésekor ismét felmerült annak lehetősége, hogy végre világvárosi szintű parkot alakítsanak ki az 1890-es évekre lepusztult Városligetből.

A 20. század folyamán szinte ugyanazokkal a problémákkal kellett megküzdeni, mint a múlt században: pénzhiány, beépítések, területcsökkenések és mindig megújuló tervek. Ám a több mint kétszáz éves megpróbáltatások után ma is a fővárosiak ezrei pihennek és szórakoznak a Liget fái alatt.

A tájképi kert gyorsan divattá vált a magyar főurak körében. A parkok egy részét a már meglévő barokk kert átalakításával (Kismarton, Körmend, Hédervár) hozták létre, másrészt óriási kastélyépítési láz tört ki, elsősorban a nyugati országrészen, József nádor alcsúti birtokának vonzáskörében (Lovasberény, Bodajk, Fehérvárcsurgó, Seregélyes). A megbízók és a tervezők a tájképi stílus minden fontos jegyét és esztétikai elvét igyekeztek alkalmazni. A hely kiválasztásában, a park és a környező táj, a park és az épület viszonyában, az útvonalvezetésben, a kert terek és átlátások képzésében, a kert építmények és a víz alkalmazásában, valamint a növényanyag összeállításában a nyugati példákat követték. Kezdetben elsősorban a hangulati hatás – melankólia, borzongatás – volt a cél. A különböző egzotikus tájakra jellemző építmények („török mecset”, „görög templomok”, obeliszek), romok fontos elemei voltak ezeknek a kerteknek (Tata, Csákvár, Hotkóc).

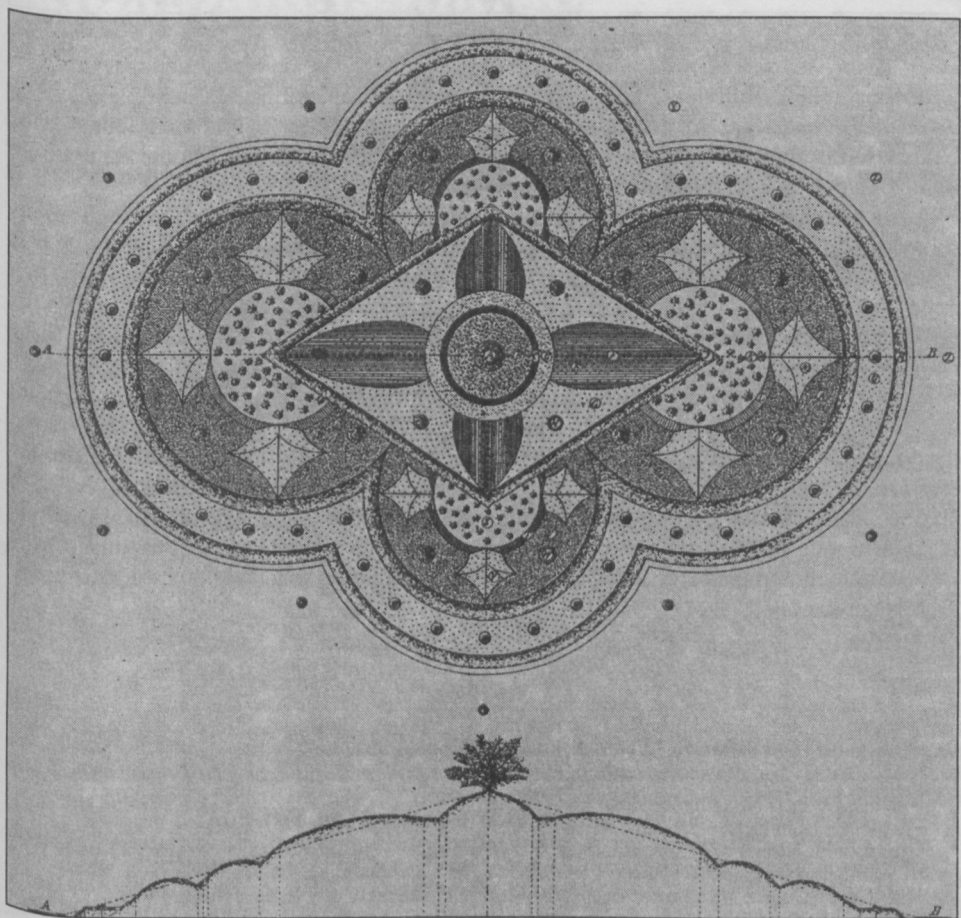
A 19. század közepe táján tisztázódtak a lényegi összefüggések. Nyugodt kapcsolat alakult ki az épület és a kert között. Letisztult formákat, kompozíciókat és megfelelő növényfajokat kezdtek alkalmazni. A romantikus elemek, antik épület- és szobordíszek továbbra is kedveltek maradtak (Alcsút, Nagycenk, Margitsziget). Ezt a korszakot mint a klasszikus tájképi kertek korát jellemezhetjük.

Ebben az időszakban Pest szépítésében, rendezésében, az itteni parkok építésében és a tájképi parkstílust helybeli elterjesztésében kiemelkedő szerepe volt *Széchenyi Istvánnak* (1791–1860) és *József nádornak* (1776–1847). Politikai és egyéb társadalmi feladataik mellett mindketten nagy érdemeket szereztek a magyarországi városrendezés és kertművészet fejlesztésében.

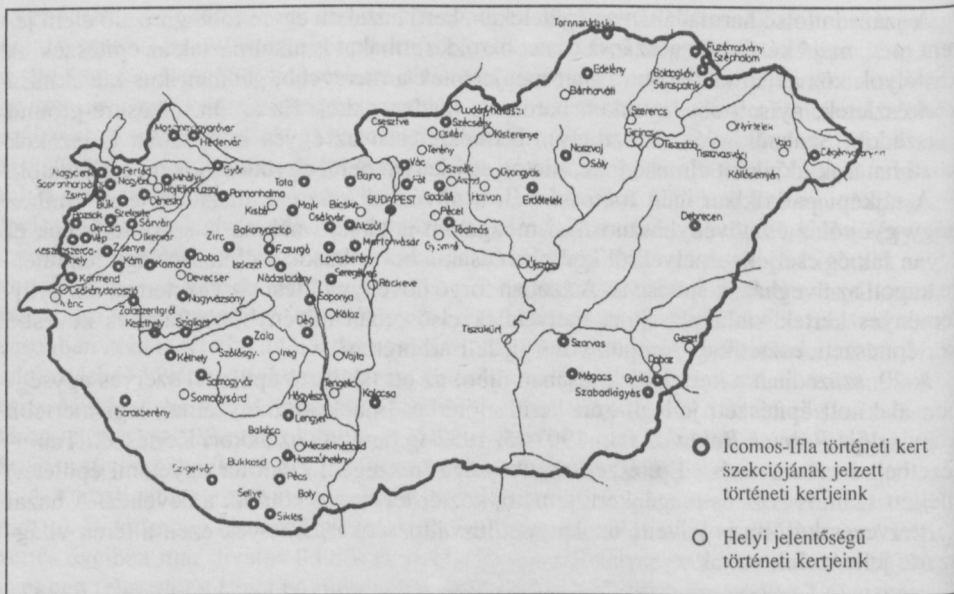
A század utolsó harmadában az épületeken, kerti házakon egyre több gótizáló elem jelent meg, majd későbbi reneszánsz és neobarokk formákat is alkalmaztak az építészek. A kastélyok közvetlen közelében ismét megjelentek a merevebb, geometrikus kialakítású ketrészletek, nyírott sövényekkel, barokkos medencékkel. Ez az ún. pleasure-ground (Tiszadob, Szabadkígyós, Keszthely). Természetesen az egyes irányzatok, korszakok közötti határok időnként elmosódnak, illetve egy kerten belül együttesen is megtalálhatók.

A tájképi parkokban igen fontossá vált a növények szerepe, díszítő értéke, amihez nagy gyűjtőláz és növényhasznosítási mozgalom is társult: nálunk is sorra terjedtek el olyan fák és cserjék, amelyekről korábban csak a botanikusok hallottak. Nagy lendületre kapott az üvegházak építése is. A szóban forgó növénygyűjtési láz vezetett az ún. gyűjteményes kertek kialakulásához, melyeknek elsősorban növényhonosítási, és kevésbé kertépítészeti, esztétikai szerepük volt (pl. Jeli-arborétum).

A 20. században a kertek alakításában újból az ott található épülettel szerves egységben alakított építészeti jellegű kert kerül előtérbe. Ennek az irányzatnak legismertebb képviselője *Rerrich Béla* volt, aki 1907-től 1932-ig tanította az akkori Kertészeti Tanintézetben a kerttervezést. Építészeti munkássága (a szege-di Dóm tér egyetemi épületei) mellett számos köz- és magánkert, temető, köztér tervezése kötődik a nevéhez. A hazai kerttervezés később is követte azokat a stílusváltozásokat, amelyek ezen a téren világszerte jellemzőek voltak.

Ilsemann szőnyegagytervek a századfordulóról

Magyarország legfontosabb történeti kertjei

Az írásomban említett – főleg a barokk és az azoknál korábbi – kertek, parkok nagy része mára elpusztult. Az eredeti tervrajzok, ábrázolások csak nyomokban lelhetők fel. Utazók leírásaiból, statisztikai évkönyvekből, családi levéltárakból, katonai felmérések-ből azonban képet alkothatunk hajdani pompájukról.

Amíg az épületek megóvásának az ötlete már a múlt század hetvenes éveiben fölmé-
rült, ez a tudatosság a kertre csak később terjedt át. „A történeti kert olyan építészeti és
növényi alkotás, amely történeti vagy művészi szempontból közérdekű. Mint ilyen, mű-
emléknek tekinthető” – állapítja meg a történeti kertek 1981-es, ún. Firenzei Chartája. Ez
azt jelenti, hogy általánosságban ugyanazok az elvek és szabályok vonatkoznak a törté-
neti kertekre is, mint a műemlékekre.

Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal keretein belül (az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ Táj- és Kertépítészeti Osztályán) már évtizedek óta folyik a történeti kertek védelmével kapcsolatos munka, ezeknek a kerteknek a számbavétele, kutatása, tervezése. Néhány szép kertrekonstrukción (Nagyecenk, Pácin, Keszthely, Tata, Hédervár stb.) bizonyítja, hogy a szakemberek, a tulajdonosok és a használók együttműködésével meg lehet menteni kertművészetünk jeles alkotásait a végső pusztulástól, sőt azok a mindennapi életbe is bekapcsolhatók, pihenést, szórakozást, kikapcsolódást nyújtva a ma emberének.

Irodalom

- Firenzei Charta. A történeti kertek Chartája. Zöldfelület-gazdálkodás, 1983. 2. sz.
J. SZIKRA ÉVA: A magyarországi kertépítést a 19. században és műemlékeink rekonstrukciós lehetőségei. BME Építész mérnöki Kar. Doktori értekezés. 1986.
J. SZIKRA ÉVA: Mátyás király visegrádi kertje. Zöldfelület-gazdálkodás, 1987. 4. sz.
J. SZIKRA ÉVA: Magyar tájképi kertek. A tájképi kertek Magyarországon című kiállítás kiadványa, Bp. 1996.
ORMOS IMRE: A kerttervezés története és gyakorlata. Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1967.
RAPAICS RAYMUND: Magyar Kertek. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. é. n. [1940].
STIRLING JÁNOS: Magyar reneszánsz kertművészet a XVI–XVII. században. Enciklopédia Kiadó, Bp. 1996.
ZÁDOR ANNA: A Grassalkovich-levéltár kerttervei. Magyar Művészet, 1931. 581–596. old.